

КОСТЮК Майя,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних і
правових дисциплін
Уманського національного університету
садівництва (м. Умань, Україна)

majja@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8484-2074>

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ВИСТАВКИ НА ЧЕРКАЩИНІ В СИСТЕМІ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ФАХОВИХ ЗНАТЬ ПОЗАШКІЛЬНИМ ШЛЯХОМ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті досліджена виставкова діяльність як один зі способів поширення сільськогосподарських знань позашкільним шляхом на прикладі роботи Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства та Уманського училища садівництва в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у контексті історії становлення і розвитку регіональної аграрної науки й освіти. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи історичної достовірності, наукової об'єктивності, системності та наступності, що забезпечують цілісне охоплення обраної проблеми. Джерельна база дослідження охоплює широке коло опублікованих і неопублікованих джерел, її основу складають архівні матеріали, періодичні видання, звіти.

Проаналізовано просвітницько-показову діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства і визначено основні напрями його діяльності. З'ясовано, що заходи аграрно-просвітницького спрямування відбувалися у регіоні завдяки діяльності названого товариства. Широка просвітницька діяльність осередку забезпечувала проведення у Києві та інших містах краю сільськогосподарських виставок й інших заходів місцевого характеру, безпосередньо сприяючи піднесенню сільського господарства. Встановлено, що Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство було одним із центрів формування й розвитку наукової думки, навколо якого концентрувалися різні напрями науково-дослідної та просвітницької діяльності з агрономії. Доведено, що Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство, використовуючи різні методи агрономічного впливу (позашкільне поширення фахових знань, просвітницько-показовий, організаційний), зробило перші спроби забезпечити практичну агрономічну допомогу сільському населенню краю, займалося організаційно-технічним удосконаленням дрібного господарства, сприяло тим покращенням у господарствах, що пропагувала й упроваджувала агрономічна організація товариства.

З'ясовано, що винятково важливу роль у позашкільній популяризації та поширенні сільськогосподарських знань відіграла активна виставкова діяльність Уманського училища садівництва. За значну просвітницьку роботу в регіоні, суттєві досягнення в сільському господарстві та надані зразкові експонати училище неодноразово нагороджувалося золотими та срібними медалями, іншими почесними нагородами, сприяло розвитку і вдосконаленню всіх галузей аграрного виробництва Черкащини.

Доведено, що в загальній системі агрономічної допомоги селянському господарству виставкова діяльність як форма розповсюдження сільськогосподарських знань позашкільним шляхом займала важливе місце та сприяла розвитку тогочасної сільськогосподарської освіти й науки.

Ключові слова: *сільськогосподарські виставки, Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство, Уманське училище садівництва, позашкільна освіта, аграрна наука.*

AGRICULTURAL EXHIBITIONS OF CHERKASY REGION IN THE SYSTEM OF POPULARIZATION OF PROFESSIONAL KNOWLEDGE OUTSIDE OF SCHOOL (END OF THE 19th – EARLY 20th CENTURY)

The article deals with the exhibition activity as one of the ways to spread agricultural knowledge by the extracurricular way on the example of Uman-Lypovets Agricultural Society and Uman School of Horticulture in the late 19th and early 20th centuries in the context of the history of formation and development of regional agricultural science and education. The methodological basis of the research is the general scientific principles of historical reliability, scientific objectivity, system and continuity, which provide a comprehensive coverage of the selected issue. The source base of the study covers a wide range of published and unpublished sources and consists of archival materials, periodicals and reports.

The educational and demonstration activity of Uman-Lypovets Agricultural Society is analyzed and the main directions of its activity are determined. It has been found that agricultural and educational events in the region took place due to the activities of the said society. Extensive educational activities of the society ensured the holding of agricultural exhibitions in Kyiv and other cities of the region. The society carried out all local activities and directly contributed to the rise of agriculture. It is established that Uman-Lypovets Agricultural Society was one of the centers of formation and development of scientific thought, around which were concentrated and combined different areas of research and educational activities in agronomy. It is proved that Uman-Lypovets Agricultural Society, using various methods of agronomic influence (extracurricular dissemination of agricultural knowledge as well as educational, demonstration and organizational methods), made the first attempts to organize practical agronomic assistance to the rural population of the region. It was engaged in organizational and technical improvement of small farms and contributed to the improvements in the farms, which were promoted and implemented by the agronomic organization of the society.

It was found that the active exhibition activity of Uman School of Horticulture played an extremely important role in the extracurricular popularization and spread

of agricultural knowledge. Carrying out extensive educational work in the region, the school has repeatedly been awarded gold and silver medals and other honorary awards for significant achievements in agriculture and provided exemplary exhibits. It also contributed to the development and improvement of all sectors of agricultural production in Cherkasy region.

It is proved that in the general system of agronomic assistance to the peasant agriculture, the exhibition activity as a form of spread of agricultural knowledge out of school, occupied an important place and contributed to the development of agricultural education and science of those days

Keywords: *agricultural exhibitions, Uman-Lypovets Agricultural Society, Uman School of Horticulture, extracurricular education, agricultural science.*

Постановка проблеми. Процес оновлення історичних знань вимагає об'єктивного підходу та неупередженого аналізу діяльності сільськогосподарських освітніх закладів і галузевих товариств для об'єктивного відтворення розвитку аграрної науки й освіти, сільськогосподарського виробництва в цілому. Нині, в умовах здійснення аграрних перетворень сучасної України, особливої ваги набуває регіональна специфіка сільськогосподарського розвитку нашої держави. В сьогоденнішніх реаліях надзвичайно важливе значення має вивчення, узагальнення та використання історичного досвіду професійної підготовки спеціалістів, що допоможе передбачити тенденції та перспективи подальшого розвитку аграрної освіти й науки. Тому аналіз просвітницької діяльності сільськогосподарських товариств і сільськогосподарських закладів освіти Черкащини, форм і методів розповсюдження та популяризації сільськогосподарських знань, у тому числі й позашкільним шляхом, підвищення аграрної культури має важливе науково-практичне значення. Актуальність питання підсилюється ще й тим, що дана проблематика не знайшла всебічного висвітлення у працях сучасних дослідників, тому автор наукової розвідки поставила за мету розкрити цей маловивчений аспект регіональної аграрної історії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена тема в історіографії історії науки й техніки досліджена лише епізодичне і фрагментарно. Окремі аспекти підняті в наукових працях В. Вінера, І. Розена, С. Вострокнута, В. Шнейдера, В. Вешнякова та ін. Найістотнішу інформацію щодо розвитку

сільського господарства взагалі та сільськогосподарської освіти зокрема, науково-довідкові дані стосовно всієї Київської губернії містять дореволюційні російські енциклопедії: Ф. Брокгауза та І. Єфрона, братів Гранат; Народна енциклопедія наукових і прикладних знань; ілюстрований сільськогосподарський словник С. Богданова. Серед сучасних фундаментальних досліджень історії української освіти унікальною є наукова праця С. Сірополка «Історія освіти в Україні». В контексті загальної освіти розглядається професійна, зокрема, земська аграрно-освітянська діяльність на теренах України. В колективній роботі «Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодення)», за реакцією С. Живори, на основі широкого кола документальних джерел висвітлені передумови виникнення, становлення та розвитку аграрної освіти й науки в Україні.

Важливе значення для даного дослідження мали матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (Ф. 442; Ф. 707), широкий спектр періодичних видань, звіти сільськогосподарських товариств, матеріали про підготовку і проведення сільськогосподарських виставок, їхні описи і програми, путівники, списки нагород тощо.

Методологія дослідження ґрунтується на загальних принципах історичної достовірності, об'єктивності та науковості, що передбачають об'єктивний опис і аналіз подій та явищ на основі науково-критичного осмислення й використання різноманітних джерел, застосуванні загальнонаукових та історичних методів.

Метою статті є вивчення досвіду виставкової діяльності як одного зі способів поширення сільськогосподарських знань позашкільним шляхом на прикладі роботи Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства та Уманського училища садівництва в кінці XIX – початку XX ст. у контексті історії становлення і розвитку регіональної аграрної науки й освіти.

Результати дослідження. Про винятково важливе значення розповсюдження сільськогосподарських знань позашкільним шляхом свідчать

питання, обговорювані на Всеросійському з'їзді плодородів, виноградарів та городників у Санкт-Петербурзі у жовтні 1913 р. Серед них: 1) спеціальні навчальні заклади з плодоовочівництва, виноградарства, городництва та інших спеціальних культур; розповсюдження знань із викладанням галузей господарства позашкільним шляхом; 2) дослідна справа в цих галузях; 3) сади при народних школах; 4) організація виставок та періодичних з'їздів [15, с. 1-3].

Одним із найкращих засобів популяризації агрономічних знань були проведення сільськогосподарських виставок. Підкреслюючи їхнє важливе значення, в доповіді Департаменту Землеробства Сільськогосподарській Раді (1897 р.) наголошувалось на тому, «що тільки таким чином сільські господарі й можуть отримати можливість ознайомитися з досягнутими успіхами в тій чи іншій галузі сільськогосподарської промисловості, та внаслідок слабого розвитку суспільного життя ці виставки можуть служити одним із найкращих способів до взаємного зближення господарів між собою» [8, с. 5].

Зачин у виставковій діяльності був зроблений у Франції: в 1648 р. у Парижі декілька художників влаштували виставку картин. У 1776 р. в Лондоні були виставлені нові ткацькі та прядильні машини. Саме з цього часу виставки починають відображати успіх усіх галузей господарського життя країни [10, с. 324]. З другої половини XIX ст. починають відкриватися всесвітні виставки. Перша відбулася в Лондоні в 1851 р. з кількістю експонатів на ній – 17 тисяч, а відвідувачів – біля 6 мільйонів. У 1904 р. на всесвітній виставці в Сан-Луї кількість експонатів – 75 тисяч, а відвідувачів до 20 мільйонів. Такий ріст виставкової справи свідчив про значення виставок. Виставкова діяльність в Російській імперії йшла такими ж шляхами, як і за кордоном, але з запізненням на ціле століття: у 1765 р. була організована перша художня виставка, а в 1829 р. – відкрита перша виставка вітчизняної промисловості [10, с. 324].

Після ліквідації кріпацтва в Російській імперії ініціатива та проведення виставок перейшла від уряду до земств і громадських організацій. Особливий розвиток отримали обласні сільськогосподарські виставки, висунувши на перший план питання аграрного господарства та землеустрою. В 1845 р.

відбулася перша Всеросійська виставка, а до 1913 р. їх було 11 [2, с. 993-995; 10, с. 324].

Спеціальні виставкові правила, затверджені в 1869 р., передбачали сприяння з боку Міністерства землеробства сільськогосподарським виставкам, які влаштовувалися галузевими товариствами та земствами [6; 10, с. 324].

Важливе значення для розповсюдження сільськогосподарських знань і піднесення сільського господарства на Черкащині мало Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство, засноване 2 грудня 1901 р., до членів ради якого входило 48 осіб. До керівного складу товариства обрані: Київський губернський представник дворянства – князь М. Рєпнін (почесний голова ради); липовецький повітовий представник дворянства – граф П. Ігнат'єв (голова); граф В. Тишкевич (товариш голови). Секретарем ради був Г. Високінський, а скарбником – В. Гавліковський [20, арк. 11].

З метою сприяння розвитку та вдосконалення сільського господарства і сільськогосподарської промисловості 11 червня 1901 р. був затверджений Статут Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства. Для досягнення цієї мети товариство мало: 1) вивчати стан різноманітних галузей сільського господарства та з'ясувати господарські потреби шляхом обговорення питань на періодичних зборах своїх членів, сільськогосподарських бесідах і з'їздах; споряджати експедиції та екскурсії як для огляду господарств, так і для різного роду сільськогосподарських досліджень; 2) розповсюджувати теоретичні та практичні знання з сільського господарства шляхом влаштування публічних читань, друкування і поширення праць, за можливості – й власного періодичного журналу та сільськогосподарських училищ, бібліотеки й музею; 3) турбуватися про вироблення раціональних способів ведення господарства, здійснюючи випробування прийомів культур, прийнятих у Росії та за кордоном, для розповсюдження тих, які будуть корисними для місцевих господарств, засновувати дослідні станції, поля, ферми, сади і розплідники; 4) надавати сільськогосподарським підприємствам корисні вказівки та рекомендації, приймати на себе посередництво з постачання потрібних у господарстві

предметів і збуту їх виробів, відкриваючи з цією метою довідково-комісійні бюро, сільськогосподарські склади і т. д.; 5) влаштовувати виставки, аукціони та заохочувати досягнення в сільському господарстві шляхом присудження медалей та інших почесних нагород [20, арк. 12].

Товариство діяло в межах Уманського, Липовецького, Тарашанського та Звенигородського повітів Київської губернії, а також у Гайсинському та Балтському повітах Подільської губернії.

Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство організувало дієву систему позашкільної освіти. Зокрема, для поширення аграрних знань серед місцевого населення товариством проводилися періодичні демонстрації сільськогосподарських машин. Так, наприклад, 11 серпня 1903 р. на полях ферми Уманського училища садівництва і землеробства, за дорученням ради Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства, сільськогосподарською комісією було влаштовано конкурс-виставку плугів. До складу комісії ввійшли: В. Косовський, С. Пфаффіус, М. Васильєв, Л. Розе, А. Рокіцкій. Мета конкурсу – випробувати однолемехові плуги для середніх і дрібних селянських господарств. На випробування було доставлено 20 плугів. Оцінка комісії була наступною: 1-е місце – Еккерт РМЗз, 2-е місце – Безер Д₁₀МN, 3-є місце – Сакк Д₁₀МN, 4-е місце – Цегельський JRPI. Була винесена подяка учням Уманського землеробського училища, які допомагали у проведенні конкурсу, а також голові садівничого училища, директору Уманського училища – Д. Леванді [12, с. 75, 135].

25 жовтня 1903 р. Умансько-Липовецьке товариство влаштувало в приміщенні Татарсаля м. Умані демонстраційне випробування зерноочисних машин і машин для підготовки кормів. На випробуванні були присутні учні VI-го класу Уманського землеробського училища та багаточисленні сільські господарі [12, с. 152].

За сприяння товариства 15 травня 1904 р. відбулася демонстрація знарядь для обробітку цукрового буряка на полях Христинівського маєтку Терещенка. На демонстрації було 35 машин. Із всіх демонстрованих знарядь було

рекомендовано для використання лише 3. Це – однорядний полільник Черновського, однорядний полільник Држевецького, багаторядна мотика Лааса [12, с. 195]. Комісія вказала на недоліки продемонстрованих машин.

Розширюючи свою діяльність, товариство створювало в своєму середовищі спеціальні комітети та відкривало місцеві відділи. Так, в 1906 р. при Умансько-Липовецькому сільськогосподарському товаристві існувало 11 відділів: 1) комерційний; 2) садівничий; 3) лісівничий; 4) рільничий; 5) тваринництва; 6) науково-агрономічний; 7) технічно-промисловий; 8) економічно-статистичний; 9) страховий; 10) селянський; 11) домашнього сільського господарства [21, арк. 8].

6 липня 1906 р. були затверджені заснованого для розвитку та заохочення дрібних селянських господарств району правила селянського відділу при Умансько-Липовецькому товаристві. До кола діяльності відділу входили питання: підняття врожайності дрібноземельних господарств і полегшення купівлі-продажу сільськогосподарських предметів; широка організація селянської справи; довгостроковий кредит, підняття продуктивності селянської праці. Особливу увагу відділ звертав на підвищення агрокультурності сільського населення, а саме: сільськогосподарські школи; читання і демонстрації; зразкові ферми; виробничі та споживчі сільськогосподарські товариства, залучення до них селян [20, арк. 70].

Правилами відділу домашнього сільського господарства, затвердженими також 6 липня 1906 р., визначались такі завдання: розгляд питань про домашнє сільське господарство; вирішення цих питань посередництвом спеціальних доповідей, демонстрацій, дослідів та виставок; організація збуту продукції домашнього господарства за допомогою крамниць і складів; влаштування практичних курсів для підготовки спеціального обслуговуючого персоналу з усіх галузей домашнього сільського господарства [20, арк. 67].

Товариством із 26 серпня до 31 серпня 1910 р. в Умані була влаштована сільськогосподарська та промислова виставка, якою опікувалася спеціально обрана розпорядча комісія з 11 осіб. На виставку приймалися

сільськогосподарські та промислові вироби заводського виробництва Київської та інших губерній. Цікаво, що нагороди з галузей сільського господарства присуджувалися лише за експонати Київської губернії. Експонати з селянського відділу приймалися безкоштовно. З селян, шкіл, притулків, які бажали виставити свої вироби, плата також не бралася. Десять тисяч вхідних білетів було запропоновано селянам безкоштовно. Під час виставки відбувалися демонстраційні читання та пояснення виставлених предметів, а також випробування землеробських знарядь і машин [22, арк. 88].

Виставка складалась із наступних відділів: 1) рільництво (голова – Савостьянов, м. Теплик, с. Степанівка); 2) конярство (голова – Добровольський, м. Умань); 3) скотарство (голова – Ліпковський, м. Тернівка, с. Затишне); 4) дрібне тваринництво (голова – Збишевський, ст. Фронтівка); 5) машинотехнічний (голова – Садовський, с. Соболівка, с. Велика Мочулька); 6) садівництво (голова – Сафронов, м. Умань, Царицин Сад); 7) кустарно-художній і ремісничий (голова – Залютинський, м. Умань); 8) промислово-заводський (голова – Шмідт, м. Погребище, цукровий завод); 9) молочне господарство (голова – Нарбут, м. Маньківка, с. Роги); 10) лісівництво (голова – Львов, м. Умань, Царицин Сад); 11) селянський (голова – Максимчук, м. Умань); 12) кооперативний (голова – Федорович, с. Цибулів, с. Івахни) [22, арк. 89]. Представниками товариства в виставковий комітет були призначені Осінський і Яблоновський.

На виставці також експонувалися: фрукти та овочі зі шкільних садів і городів; зразки вирощених у шкільних садових розплідниках саджанців; колекції з шовківництва та бджільництва; фотографії шкільних приміщень і їх плани; дерев'яні та металеві вироби училищних майстерень; зразки рукоділля; зразки письмових учнівських робіт [22, арк. 145].

Уманській повітовій земській управі за виставку в м. Тальному 7-9 вересня 1914 р. товариством були призначені посвідчення на одну велику срібну медаль, одну малу срібну медаль, дві бронзові медалі та шість похвальних грамот. На виставки домашніх тварин у Таращі, Жашкові, Тетіїві були

призначені посвідчення на три малі срібні медалі, три бронзові медалі та десять похвальних листів. Представником товариства для участі в експертизі призначений А. Яблоновський [13, с. 40].

Всі сільськогосподарські виставки, влаштовані за ініціативою Умансько-Липовецького товариства, сприяли піднесенню сільського господарства та покращенню агротехнічної культури села.

На четвертій сільськогосподарській виставці в Києві (1867 р.) особливо широко були представлені експонати Уманського саду Головного училища садівництва. Уманське училище взяло активну участь у збагаченні відділу городництва та садівництва, найчисельнішого та найкращого на виставці, надіславши туди до 70 сортів різних овочів та тютюну. Названий науково-освітній заклад викликав велику зацікавленість у відвідувачів своєю багаточисельною та різноманітною колекцією, доводячи раціональний напрямок городництва в училищі. Виняткова увага була спрямована на тютюн: канський, солонінський, гавайський, огайо, амерсфордський. По названому відділенню виставковий комітет на основі § 46 правил, яким заборонялося давати казенним закладам речові нагороди, значну кількість відзнак присудив Уманському Саду Головного Училища садівництва, зокрема – почесний відзив з видачею свідоцтва [10, с. 325; 11, с. 7-8]. До того ж, на виставку від Уманського училища шовководом Івановим були надіслані дві колекції шовків, розмотаних із коконів порід сіна та куркура [10, с. 325; 11, с. 11].

Проте виставка не виправдала покладені на неї очікування. Зокрема, на першій сільськогосподарській виставці в Києві (1852 р.) експонатів було 1 018, предметів – 1 792; на другій (1857 р.) – експонатів – 873, предметів – 1 503; на третій – експонатів – 444; предметів – 579; на четвертій – (1867 р.) – експонатів – 145, предметів – 1 140 [10, с. 325]. Таким чином, четверта сільськогосподарська виставка значно поступалась першій та другій кількісно; а також поступалась і третій в кількості експонатів, переважаючи її тільки кількістю предметів. Причинами занепаду сільського господарства в Київській губернії були: поступове зменшення на виставках сільськогосподарських

виробів (до того ж, та селянська продукція, що була на четвертій виставці, значною мірою зобов'язана мировим посередникам: 3-ї ділянки Київського повіту та 5-ї ділянки Чигиринського повіту); перехідне становище вітчизняного сільського господарства; ранній час проведення виставки (друга половина серпня), коли ще не були закінчені польові роботи [10, с. 325; 19, с. 94-96].

В 1883 р. відбулася перша сільськогосподарська виставка Київського товариства сільського господарства, на якій Уманське училище землеробства і садівництва представило 17 зразків виробів рільництва; гербарій диких і культурних кормових рослин; колекцію рослин, ушкоджених паразитами й комахами; колекцію селянських хлібів із с. Війтівка Уманського повіту; опис господарства ферми училища. Окрім того, директором училища Д. Левандою було надано колекцію квасолі – 144 сорти та репрезентовано статтю «Фасоль какъ растение полевое». Графом Шуваловим (Уманський повіт, м. Тальне) було експоновано 4 сорти пшениці, жито, овес, просо, віка [10, с. 325; 18, с. 7-8]. За надані зразкові експонати Уманське училище землеробства і садівництва було нагороджено почесним відзивом Київського сільськогосподарського товариства, а Д. Леванда – похвальним листом [10, с. 325; 17, с. 5, 8].

Велике науково-теоретичне та практичне значення не лише для всього Південно-Західного краю взагалі та Київської губернії зокрема, а й зацікавленість у найвіддаленіших регіонах імперської Росії, мала сільськогосподарська та промислова виставка, що була влаштована Київським товариством сільського господарства в 1897 р. [16].

Виставка працювала згідно до «Положення про сільськогосподарську і промислову виставку, влаштовану Київським товариством сільського господарства і сільськогосподарської промисловості в Києві в 1897 р.», затвердженого Міністерством землеробства та відповідної програми, яка складалася з чотирьох відділів: сільськогосподарського, промислового, кустарно-промислового та наукового [10, с. 326; 16].

Експонати виставки займали площу понад 17 десятин, на яких свої досягнення демонстрували 1 мільйон 800 тисяч учасників. Найкращим за

оформленням був визнаний павільйон землевласника Й. Потоцького [14, с. 10]. Київську сільськогосподарську виставку 1897 р. відвідали: великий князь Петро Миколайович, київський губернатор Л. Томара, митрополит київський і галицький Іонікій та інші відомі діячі [16, с. 9]. Недоліками вказаної виставки були: незначна кількість експонатів цукрової промисловості та сільськогосподарського машинобудування, не дивлячись на поширення цукрової галузі у правобережних губерніях та використання у даному регіоні американської, англійської, німецької та вітчизняної сільськогосподарської техніки [9, с. 520].

Уманське училище садівництва надало повну колекцію фруктів, виставило велику колекцію напівштамбів і штамбових фруктових та декоративних дерев у прекрасному сортименті, а також надіслало добірну колекцію городніх культур. Крім того, фермою училища експонувалась чистокровна альгаузька велика рогата худоба, за що навчальний заклад був удостоєний золотої медалі [8, с. 15, 26, 65; 10, с. 326]. Максимальною повнотою та упорядкованістю відзначилась колекція з шовківництва Уманського училища, яка також була премійована золотою медаллю [8, с. 30, 66; 10, с. 326].

Серед численних експонатів, представлених науково-навчальним відділом, переважали експонати сільськогосподарських шкіл, поміж яких за багатством та різноманітністю своїх експонатів першість займало Уманське училище землеробства і садівництва. Це підтверджувало систематичність та послідовність методів навчання, що досягалися довголітньою практикою. Експонати Уманського училища надавали цілісну уяву життя учнів (фотографії, зображення учнів на практичних заняттях та під час відпочинку: катання на ковзанах, учнівський хор, оркестр тощо); вдало ілюстрували методи викладання та учнівські досягнення (їхні гербарії, колекції з бджільництва та шовківництва), давали уявлення про допоміжні навчальні установи (зразки насіння практичного господарства, колекція вуликів), а також про наукову роботу та дослідження училища (метеорологічні карти, результати фітофенологічних спостережень у Царициному Саду, які проводилися в

Російській імперії лише при Уманському училищі та точно встановлювали зв'язок розвитку рослини із температурним режимом). За навчально-наукову діяльність Уманське училище садівництва було відзначено золотою та великою срібною медалями [8, с. 55, 68; 10, с. 326].

На виставці 1897 р. в Києві, серед найбільших і найзаможніших господарств Південно-Західного краю, були представлені Мошногородищенське та Шпіковське господарства Катерини Андріївни та Миколи Петровича Балашових. Детальний опис Мошногородищенківського маєтку, складений його управителем Михайлом Юхимовичем Філіпченко, фігурував як на Нижньогородській (1896 р.), так і на Київській (1897 р.) виставках. У вітрині господарства, поряд із зразками хлібів та насіння, демонструвалися плани, карти й діаграми, а також деякі експонати, що показували діяльність Мошногородищенської нижчої сільськогосподарської школи [8, с. 7; 10, с. 327].

Мошногородищенський маєток Балашових нагороджувався на Нижньогородській промисловій виставці в 1896 р. золотою медаллю та на Київській сільськогосподарській і промисловій виставці 1897 р. – двома золотими медалями: за польове та лісове господарства [8, с. 63]. Маріїнський цукровий завод К. Балашової вшановувався: в 1889 р. на Всесвітній Паризькій виставці – великою золотою медаллю, в 1892 р. на Всесвітній виставці в Чикаго – бронзовою медаллю, а в 1896 р. на Нижньогородській виставці був удостоєний зображення Державного Герба [8, с. 16; 10, с. 327].

Вагоме значення мали місцеві повітові та волосні виставки, що були призначені для показу росту сільськогосподарських культур у даному районі. Зокрема, у вересні 1912 р. проходила сільськогосподарська виставка в Чигирині. Її відкриття співпало з 400-річчям заснування міста. Для Чигирини та його околиць виставка стала цілком новою подією. Найбільшу увагу відвідувачів привернув відділ бджільництва, що був організований земським інструктором Вдовиченком. Була встановлена зразкова пасіка, вулики різноманітних систем, всілякі інструменти та прилади (медогонка учителя

Т. Горбаня з с. Подорожнього). Особливе захоплення у гостей викликав вулик зі скляними стінками, аптека пасічника, медоносні квіти, мед, віск, діаграма пасік Чигиринського повіту та його околиць, фотографії деяких пасік. Інструктори надавали ґрунтовні пояснення всім бажаючим [7, с. 17-18; 10, с. 327].

Окремі павільйони займали експонати нащадків А. Терещенко та А. Безрадецького. Інша виставка, влаштована Чигиринським земством у м. Золотоноша (вересень 1912 р.) в маєтку М. Білогорського – власника містечка, за кількістю експонатів перевищила всі сподівання: були виставлені найкращі екземпляри коней, ВРХ; виробів селянських господарств; училищний відділ від земства; відділи – пожежний та бджільництва [5, с. 4; 10, с. 327].

З метою сприяння покращення та розвитку птахівництва шляхом ознайомлення місцевих жителів із найкращими представниками свійської птиці, розповсюдження її серед населення шляхом продажу, навесні 1912 р. Київським товариством любителів природи була влаштована друга пересувна виставка птахівництва, яка стала першою в Умані. До уваги відвідувачів було надано біля 80 кліток свійської птиці 18 місцевими експонатами та з інших місць Київської та сусідніх губерній. Із тамтешніх господарств у ній взяла участь ферма Уманського училища землеробства і садівництва, що представила лангшани та тулузькі гуси [1, с. 18-19; 10, с. 327].

Восени 1912 р. відбулася Київська виставка з плодівництва та городництва. Київський відділ Імператорського Російського товариства плодівництва обрав за мету надати можливість садівникам краю показати результати своєї праці та з'ясувати питання про вибір сортів у зв'язку з місцевими ґрунтово-кліматичними умовами. Не дивлячись на те, що плодівництво було важливою галуззю господарства Південно-Західного краю у виставці взяли участь лише декілька господарств [3, с. 3; 4, с. 3; 10, с. 328].

Висновки. Таким чином, у кінці XIX – на початку XX ст. позашкільне поширення сільськогосподарських знань на Черкащині за обсягами та результативністю займало вагоме місце. Популяризація фахової освіти в регіоні

проводилася завдяки ефективній діяльності Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства та Уманського училища садівництва, що були осередками продукування і розвитку наукової думки, навколо яких сконцентрувалися різні напрями просвітницької роботи з агрономії. Товариство та училище здійснювали різні заходи, спрямовані на піднесення економічного становища і добробуту українських селян.

Сільськогосподарські виставки сприяли розповсюдженню фахових знань, вдосконаленню усіх галузей аграрного виробництва, були своєрідною рекламою продукції, показниками розвитку та економічної сили регіону. Вони мали суттєве просвітницьке значення: спеціалісти з сільського господарства проводили з селянами бесіди, читали лекції, пояснювали виставлені експонати. Селяни особисто переконувалися у вигодах тих чи інших прийомів обробітку ґрунту, роботи сільськогосподарських машин, селекції, загалом сприяли прогресу сільського господарства.

Так як досвід сільськогосподарської позашкільної освіти є корисним у сучасних умовах реформування АПК, пропонуємо наступне: нині існує необхідність створення єдиної державної програми розвитку й популяризації досягнень аграрної освіти й науки серед сільського населення, особливо молоді, аналогічної до програми початку ХХ ст., звичайно, з урахуванням відмінностей епох. Об'єктивний науково-історичний аналіз багатогранної діяльності вітчизняних учених-аграріїв кінця ХІХ – початку ХХ ст. сприятиме висвітленню маловивчених аспектів сільськогосподарської освіти й науки, відродженню меценатських традицій і поверненню із забуття прізвищ відомих науковців та педагогів.

Список використаних джерел та літератури

1. Газета – Киев. 1912. № 18. С. 18-21.
2. История выставочного дела. *Хуторянин*. 1913. № 38. С. 993-995.
3. Киевлянин. 1912. № 266. С. 3.
4. Киевлянин. 1912. № 267. С. 3.
5. Киевлянин. 1912. № 270. С. 4.
6. Киевская земская газета. 1912. № 32. С. 3-5.
7. Киевская земская газета. 1912. № 44. С. 17-18.

8. Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ее участники: Литературно-художественное издание С. В. Кульженко и Б. К. Струнского. Редакция И. В. Лещенко. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1898. 179 с.

9. Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка. Описание / Сост. И. В. Александровский. Киев: Тип. «Киевлянин», 1898. 560 с.

10. Костюк М. В. Поширення аграрних знань та здобутків сільськогосподарської дослідної справи на Черкащині засобами галузевих виставок. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Умань, 2011. Вип. 75. Ч. 1: Агрономія. С. 323-329.

11. Описание четвертой выставки сельских произведений в Киеве, бывшей в 1867 году. Киев: В университетской типографии, 1867. 27 с.

12. Отчет о деятельности Уманско-Липовецкого сельскохозяйственного общества за период от 5 мая 1903 г. по 1 января 1904 г. и его коммерческого отдела за время с 1 января 1903 г. по 1 января 1904 г. / Составлен секретарем общества Г. Ф. Высокинским. Умань: Типография Тарадаша и Перельштейна в Умани, 1904. 224 с.

13. Отчет о деятельности Уманско-Липовецкого сельскохозяйственного общества за 1914 год / Составили: А. Д. Яблоновский, Ф. Ф. Гилевский, В. В. Букраба, Я. В. Кулинский, В. И. Голеневич. Под редакцией старшего специалиста Департамента Земледелия А. Д. Яблоновского. Умань: Типография Порядок М. А. Тарадаша, 1915. 239 с.

14. Павильон графа И. А. Потоцкого на Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке 1897 года. Староконстантинов, 1897. 20 с.

15. Правила и программа, состоящей под Высочайшим покровительством Государя Императора Юбилейной Всероссийской выставки плодоводства, виноградарства и огородничества, устраиваемой Императорским Российским Обществом Плодоводства в С.-Петербурге, с 28 сентября 1913 г., в память 300-летия царствования Дома Романовых. Санкт-Петербург: Тип. С. Л. Кинда, 1913. 42 с.

16. Путеводитель по Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке 1897 года. Киев: Тип. К. В. Быкова, 1897. 24 с.

17. Список наград первой Киевской сельскохозяйственной выставки, Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности, бывшей в г. Киеве, с 26-го августа по 18 сентября 1883 г. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1884. 40 с.

18. Указатель первой сельскохозяйственной выставки Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности в Киеве 1883 г. Киев, 1883. 44 с.

19. Ходецкий С. М. Отчет о выставке сельскохозяйственных и фабрично-заводских произведений, бывшей в Киеве в 1880 году, составленный по поручению распорядительного комитета выставки С. М. Ходецким, заслуженным профессором сельского хозяйства. Киев, 1880. 105 с.

20. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ м. Київ). Ф. 442. Оп. 631. Спр. 196. Арк. 1-73.
21. ЦДАУ м. Київ. Ф. 442. Оп. 637. Спр. 325. Арк. 1-146.
22. ЦДАУ м. Київ. Ф. 707. Оп. 229. Спр. 126. Ч. 1. Арк. 87-89, 145, 289.

References

1. (1912). *Hazeta – Kiev* [Newspaper – Kiev], 18, 18-21 [in Russian].
2. (1913). *Istoriia vystavochnoho dela* [History of the exhibition activity]. *Khutorianin* [Farmer], 38, 993-995 [in Russian].
3. (1912). *Kievlianin* [Kiever], 266, 3 [in Russian].
4. (1912). *Kievlianin* [Kiever], 267, 3 [in Russian].
5. (1912). *Kievlianin* [Kiever], 270, 4 [in Russian].
6. (1912). *Kievskaiia zemskaiia hazeta* [Kiev Zemstvo Newspaper], 32, 3-5 [in Russian].
7. (1912). *Kievskaiia zemskaiia hazeta* [Kiev Zemstvo Newspaper], 44, 17-18 [in Russian].
8. (1898). *Kievskaiia selskokhoziaistvennaia i promyshlennaia vystavka 1897 hoda i yeye uchasniki* [Kiev Agricultural and Industrial Exhibition of 1897 and its participants]. Kiev [in Russian].
9. (1898). *Kievskaiia selskokhoziaistvennaia i promyshlennaia vystavka. Description* [Kyiv Agricultural and Industrial Exhibition]. Kiev [in Russian].
10. Kostyuk, M. V. (2011). *Poshyrennya ahrarnykh znan ta zdobutkiv silskohospodarskoyi doslidnoyi spravy na Cherkashchyni zasobamy haluzevykh vystavok* [Dissemination of agrarian knowledge and achievements of agricultural research in Cherkasy region by means of industry exhibitions]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva* – Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture, 75, 323-329 [in Ukrainian].
11. (1867). *Opisanie chetvertoi vystavky selskikh proizvedenii v Kieve, byvshei v 1867 hodu* [Description of the fourth exhibition of rural products in Kiev in 1867]. Kiev [in Russian].
12. (1904). *Otchet o diatelnosti Umansko-Lypovetskaho selskokhoziaistvennaha obshchestva za period ot 5 maia 1903 h. po 1 yanvaria 1904 h. i eho kommercheskaha otdela za vremia s 1 yanvaria 1903 h. po 1 yanvaria 1904 h.* [Report on the activities of the Uman-Lypovets Agricultural Society for the period from May 5, 1903 to January 1, 1904 and its commercial division for the period from January 1, 1903 to January 1, 1904]. Uman [in Russian].
13. (1915). *Otchet o diatelnosti Umansko-Lypovetskaho selskokhoziaistvennaha obshchestva za 1914 hod* [Report on the activities of the Uman-Lypovets Agricultural Society for 1914]. Uman [in Russian].
14. (1897). *Pavilon hrafa Y. A. Pototskoho na Kievskoi selskokhoziaistvennoi i promyshlennoi vystavke 1897 hoda* [Pavilion of Count I. A. Pototskyi at the Kiev Agricultural and Industrial Exhibition of 1897]. Starokonstantinov [in Russian].
15. (1913). *Pravila i prohramma, sostoiaishchei pod Vysochaishym pokrovitelstvom Hosudaria Imperatora Yubileinoi Vserossiiskoi vystavki plodovodstva, vinohradarstva i ohorodnichestva, ustraivaemoi Imperatorskim*

Rossiiskym Obshchestvom Plodovodstva v S.-Peterburhe, s 28 sentiabria 1913 h., v pamiat 300-letyia tsarstvovaniia Doma Romanovykh [Rules and program of the Anniversary All-Russian Exhibition of Fruit Growing, Viticulture and Horticulture, organized by the Imperial Russian Horticulture Society in St. Petersburg, from September 28, 1913, in memory of the 300th anniversary of the reign of the House of Romanov, under the Highest patronage of the Emperor]. Kiev [in Russian].

16. (1897). Putevoditel po Kievskoi sel'skokhoziaistvennoi i promyshlennoi vystavke 1897 hoda [Guide-book of the Kiev Agricultural and Industrial Exhibition of 1897]. Kiev [in Russian].

17. (1884). Spisok nagrađd pervoi Kievskoi sel'skokhoziaistvennoi vystavki, Kievskaho obshchestva sel'skoho khoziaistva i sel'skokhoziaistvennoi promyshlennosti, byvshei v h. Kieve, s 26-ho avhusta po 18 sentiabria 1883 h. [List of awards of the first Kyiv agricultural exhibition, the Kiev Society of Agriculture and Agricultural Industry, which took place in Kiev, from August 26 to September 18, 1883]. Kiev [in Russian].

18. (1883). Ukazatel pervoi sel'skokhoziaistvennoi vystavki Kievskaho obshchestva sel'skoho khoziaistva i sel'skokhoziaistvennoi promyshlennosti v Kieve 1883 h. [Index of the first agricultural exhibition of the Kiev Society of Agriculture and Agricultural Industry in Kiev, 1883]. Kiev [in Russian].

19. Khodetskyi, S. M. (1880). Otchet o vystavke sel'skokhoziaistvennykh i fabrichno-zavodskikh proizvedenii, byvshei v Kieve v 1880 hodu, sostavlennyi po porucheniiu rasporiaditel'nogo komiteta vystavki S.M. Khodetskim, zasluzhennym professorom sel'skoho khoziaistva [Report on the exhibition of agricultural and factory products, which took place in Kiev in 1880, compiled on behalf of the managing committee of the exhibition by S. M. Khodetskyi, Honored Professor of Agriculture]. Kiev [in Russian].

20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 442, 631. (196), 1-73 [in Ukrainian].

21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 442, 637. (325), 1-146 [in Ukrainian].

22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 707, 229. (126, 1), 87-89, 145, 289 [in Ukrainian].

Рецензенти:

Т. М. Підгайна, к. і. н.;

С. А. Радозуз, к. і. н.

Надійшла до редакції: 29.06.2022 р.